

ZORLA KAYBEDİLENLERİN TUTULAMAYAN YASI

Cem KAPTANOĞLU*

Öz: Zorla kaybedilen insanlar için kullandığımız “kayıp” teriminin, yas literatürüne özgü “kayıp” (loss) kavramından farklılıkları olduğunu belirtmek gerekir. Zorla kaybedilen kişinin, öldüğünü bildiğimiz, gittiğini deneyimmediğimiz bir kişiden, özellikle “geri gelmemek üzere gitmek” anlamında farklı bir konumu vardır. Zorla kaybedilen, ne olduğu, nerede olduğu yani akıbeti bilinmeyen bir kişinin, “geri gelmemek üzere gittiğinden” kimse tamamen emin olamaz. Bu nedenle, “gözden/ortadan kaybedilenler” in yakınları yaslarını tamamlayamazlar çünkü onların gerçekliği değerlendirme yetileri “gözden kaybedilme” nin ölmek veya geri gelmemek üzere gitmekle aynı anlama gelmediğini söyler ve bunda tamamen haklıdır.

Anahtar sözcükler: zorla kaybedilme, yas, Cumartesi Anneleri

Uncompleted Mourning of the Forcibly Disappeared

Abstract: It should be noted that the term “loss” that we use for people who are forcibly disappeared differs from the concept of loss specific to the mourning literature. The person who has been forcibly disappeared has a different position from a person we know he’s died and experience that he’s gone, especially in the sense of “will never return”. No one can be completely sure that a person who has been forcibly disappeared, whose fate is unknown whether will come back or never return. Therefore, relatives of the disappeared can not complete their mourning because their ability to test reality says that: “Disappearance not the same as dying or not to come back” and is completely right in this.

Key words: forcibly disappeared, mourning, Saturday Mothers

Kayıp (loss) kavramı, bir insan, nesne veya benliği-mizi üzerine kurduğumuz soyut değer ve temsillerin yitirilmesini tanımlar. Kaybedilen şey, sevilen bir insanın, ölüm, ayrılıkla kaybı gibi nesnel kayıplar veya sevilen insan(lar)ın sevgisinin, onayının kaybı veya kişinin kendisine olan sevgisinin kaybı gibi öznel, soyut kayıplar olabilir. Kaybettiğimiz her insan, nesne veya sevgi, benliğimizden kimliğimizden bir parça eksildir, bu nedenle kayıpla yas birbirinden ayrılmaz iki yaşantıdır, kaybettiğimizden ardından yas tutarız. Sigmund Freud (1917), “Yas ve Melankoli” adlı yapıtında yası şöyle tanımlar: “Yas, sevilen bir insanın ya da ülke, özgürlük, ideal vb. gibi insanın yerini almış olan bir soyut kavramın kaybına tepkidir.” Yine Freud’a göre; “Şimdi kaybedilmiş fakat daha önce güçlü bir şekilde ruhsal yatırım yapılan ve bu yolla ego’larımızı inşa ettiğimiz şeylerin yasını tutarız” (Freud, 1923).

Zorla kaybedilen insanlar için kullandığımız “kayıp” teriminin, yas literatürüne özgü “kayıp” kavramından farklılıkları olduğunu belirtmek gerekir. Zorla kaybedilen kişinin, öldüğünü bildiğimiz bir başka deyişle geri gelmemek üzere kaybettiğimiz bir

kişiden, özellikle “geri gelmemek üzere gitmek” anlamında farklı bir konumu vardır. Zorla kaybedilen, ne olduğu, nerede olduğu yani akıbeti bilinmeyen bir kişinin, “geri gelmemek üzere gittiğinden” kimse tamamen emin olamaz. “Zorla kaybedilme” için İngilizcede kullanılan terim, “Enforced disappearance” “zorla gözden kaybetme” dir. Zorla gözden kaybedilmiş (disappear) olanların, örneğin öldükleri için kaybettiğimizden (loss) farklı olarak tekrar ortaya çıkma (appear) olasılıkları vardır. Sevilen bir insanın, zaman ve mekânsal olarak geçici olabilecek gözden kaybolması/kaybedilmesi, yas sürecinin parçası olan tepkilere yol açabilir, fakat bu önemli/sevilen bir insanın mekân ve zamansal olarak nesnel/kalıcı kaybından/ölümünden farklıdır.

Zorla gözden kaybedilmiş kişi, gözlerden irak bir yerlere götürülmüştür. Gözden kaybedilmiş kişi, kendisini bilen, tanıyan, seven tüm “ötekilerden” ve her şeyden koparılıp, “Tanrının bile olmadığı” bir öte dünyaya götürülür. Gözden kaybedilen özne, içinde sakladığı tanıdık/iyi ötekilere, onu sevenlerin, sevdiklerinin içindeki temsillerine tutunarak, onlarla ilişkisini sürdürerek “kendini kaybetmeye” direnir.

*Prof. Dr., Serbest Psikiyatr Psikoterapist (ORCID No: 0000-0002-2593-7794)

O nedenle gözden kaybedilenlere, kapatıldıkları yerlerde "orada Tanrının bile olmadığı" söylenir. Yaratmak istedikleri duygu, gözden kaybedilenin içindeki ona güç veren 'iyi ötekilerin' bakışlarının, seslerinin kaybolması ve onları kaybederek kendisini de kaybetmesidir. Atıldığı bu 'öte dünyada' yaşıyor olmasıyla, ölmüş olması arasındaki sınır silinmiştir. Zorla gözden kaybedilmiş özne, yaşarken ölen, öldüğü hâlde yaşıyandır.

Yas tutma, yas tutan kişinin/grubun/toplumun, yitirilen şeyin zihinsel temsilini ele almak ve gözden geçirmek için başvurduğu zihinsel etkinliklerin toplamıdır. Yas çalışması (mourning work) olarak da adlandırılabilir bu süreçte, kaybın bilişsel ve duygusal anlamları gözden geçirilir ve sembolize edilir. Yas çalışmasının başlayabilmesi için temel koşul, Kaybedilenin (ölenin) geri geleceğine değin umudun terk edilmesidir, ancak gidenin gelmeyeceği kabul edildikten sonra yas çalışması başlayabilir. Kayıp karşısındaki ilk tepki olan şok, Kaybedilenin, mekân, zaman veya şahıs anlamında artık olmadığına farkına varmayla ilişkilidir. Bu farkındalık, kolayca benlikle/bilinçle bütünleştirilip sindirilemez. Kişinin kaybettiği sevilen ötekinde, neyi, benliğinin ne kadarını kaybettiği, kendisine öteki gittikten sonra geriye ne kaldığı, bu kaybı kabullenip kabullenmemeyi belirleyen temel etkidir. Bazı kayıplarda ötekini kaybetmek kişinin kendisini kaybetmesiyle eş anlamlıdır (Narcissistic mortification). S. Freud (1913), 'Totem ve Tabu'da "Yas çalışmasının işlevi, yas tutanın belleğinin ve umutlarının kaybedilenden ayrılmasıdır" der. Ancak bu ruhsal ayrılık zor bir süreçtir. Yas tutan, gidenin geri gelmeyeceğini yadsımaya, sanki o hiç gitmemiş gibi yaşamını sürdürmeye çalışabilir, somut kaybın nesnel gerçekliğini inkâr ediyor gibidir. Yas tutan, psikotik olmadan gerçekliği değerlendirme yetisini geçici olarak yitirebilir. Zihinsel süreçlerinin bir yanı, kaybı/ölümü kabul etmez, yadsır, gerçeklikle uyumlu olan diğer yanı ise kaybın/ölümün tamamen farkındadır. Yas çalışması, gerçekliği değerlendirme yetisinin geri gelişi ve sevilen insanın artık olmadığını ve geri gelemeyeceğini kavramakla yakından ilişkilidir. Ölenin yokluğu yalnızca algılanmaz, dış dünyada yaşanan ve tekrarlayan yüzleşmelerle onaylanır da. Gerçeklik ilkesi egemen olduğunda, kaybedilenin artık olmadığı bir dış dünyanın bilincine varılır. Freud'a göre, "İnsanlar acı veren her şeyden kaçınmak isterler. Bu nedenle yas tutmaya da direnç gösterirler (Freud, 1915).

"Gözden/ortadan kaybedilenler" in yakınları yasalarını tamamlayamazlar çünkü onların gerçekliği

değerlendirme yetileri "gözden kaybedilme"nin ölmek veya geri gelmemek üzere gitmekle aynı anlama gelmediğini söyler ve bunda tamamen haklıdır. Zorla kaybedilenin artık geri gelmeyeceğinin reddi, gözden kaybedilenlerin yakınları için genellikle gerçekliğe uygundur çünkü kaybedilenin ölümüne, geri gelmeyeceğine değin somut nesnel kanıt yoktur. Bir gün çıkıp gelme olasılığı seneler içinde gittikçe azalsa da hiç tamamen yok olmaz. Kayba/ölüme erken dönemde verilen tepkilerden biri de kaybedilen kişiyi özlemek ve aramaktır. Normal yas sürecinde bu aylar hatta yıllar boyu sürebilir. Bu süreçte, yas tutan kişi, yalnızca ölene özlem duymaz, içinde onu arama itkisi hisseder. Yasını tamamlayıp ölen kişiyi içine alıp bir parçası kıldıktan bir başka deyişle onu kendi içinde bulduktan sonra, dışarıda aramaktan, geri gelmesini beklemekten vazgeçer. Plaza de Mayo ve Cumartesi Anneleri'nin mücadelelerinde somut olarak gördüğümüz gibi "gözden kaybedilenler"i yeryüzünde aramak ise, böyle bir kaybedilişe verilebilecek gerçekçi bir tepkidir.

Kaybın/ölümün gerçekçi bir şekilde içselleştirilmesi veya yas tutanın kaybettiğini/öleni kendi iç dünyasında yeniden bulması olanaksız olduğunda, kaybedilen, asimile edilemeyerek içe atılmış/yansıtılmış bir nesne (introject) olarak var olmayı sürdürür. Yaşayan bir öteki gibi ona hitaben yapılan içsel konuşmalar sürer. Sıklıkla kaybedilen kişiyle ilgili düşlem ve gündüz düşleri yaşanır. Zorla gözden kaybedilenlerin yakınları için bu yaşantılar olağandır. Normal yas çalışmasında, ölenin idealizasyonu tedricen aşılması gereken bir aşamadır. Zorla gözden kaybedilenin yakınlarının, yas sürecini tamamlamalarının önündeki önemli bir engel de, kaybedilmiş kişinin aşırı idealize edilmesidir. Bu idealizasyon, yas çalışmasının ilerlemesi için gereken, kaybedilenin olumlu-olumsuz yanlarıyla gerçek bir kişi olarak ele alınıp, onunla olan ilişkilerin her yönüyle gözden geçirilmesini engeller. Yas çalışması, yas tutanın ölen kişiyle ilişkisini "yavaş-çekim" olarak gözden geçirmesini kapsar. Tamamlanamayan yas'ta, yas tutanın, idealize ederek dokunulmaz kıldığı zorla kaybedilen kişiyle ilişkilerini ve kendisinin ona değin duygularını her yönüyle ele alabilmesi olanaksız gibidir. Ölülerini gömmek, mezarlıklar, uygarlığın başlangıcının en önemli işaretleridir. Cenaze törenleri, taziyeler, ölümün sembolize edilip kabullenilmesinde önemli rol oynarlar. Cenaze ve yas tutanların buna katılımının niteliği, hatta ölünün gömülüş şekli (tabutun özellikleri) ölüme erken ruhsal tepkileri etkiler. Bir bakıma ölenleri usulüne uygun gömerek, "huzur içinde yatmalarını", huzursuzca geri gelmemelerini sağlamaya çalışırız. Yakınlarının,

zorla kaybedilenlerin, öldülerse en azından kemiklerinin bulunmasını, bir mezarlarının olmasını böylesine istemelerinin nedeni, onları usulüne uygun gömmek arzusudur.

Hangi ölümlerin yasının tutulabileceğine, yası tutulabilir bir kaybın hangisi olduğuna, bir yaşamı yası tutulabilir kılanın ne olduğuna, kamusal alanda neyin görünebilir neyin görünemez olduğuna şimdilik iktidar sahipleri karar veriyor. Ancak kayıpları ve dolayısıyla yaslanması gittikçe katmanlaşarak derinleşen Türkiye toplumu, yasını kamusal alanda tutmanın önem ve anlamını yaşayarak öğreniyor. Zorla gözden kaybedilenlerin, görülmeyenlerin, gömülemeyenlerin yasını kamusal alanda, Galatasaray Meydanı'nda görünür kılmak için direnen Cumartesi Anneleri ile birlikte yaslanmanın, kaybettiklerimiz için tutmamız gereken toplumsal yasın ayrılmaz bir parçası olduğunu toplum olarak er geç fark edeceğiz.

Yas tutan, kaybedilenin zihinsel temsillerini, gündelik hayatında abartılmış yoğunlukta canlandırma ihtiyacı artık duymadığında (her kapı çalışında, her Cumartesi günü, her mezar açılışında) yas çalışması tamamlanır. Kaybedilenin kişisel eşyaları dağıtılır, ev içi yaşama düzeni yeniden gözden geçirilir, kararlar ölen kişiye gönderme yapılmadan alınır. Yas tutan, kendi iç dünyasında yeniden bularak ruhsal gerçekliğinin bir parçası kıldığı kaybedileni hiç unutamaz ancak dış dünyada olmadığını ve geri gelmeyeceğini kabullenir, böylece yeni dış nesnelere ruhsal yatırım yapmaya başlar. Yas tutmak bir bakıma şu soruların yanıtlarını araştırmak, bulmaktır: "Ben şimdi onsuz kim oldum?", "Ötekinde neyi kaybettim?", "Ötekinin gidişiyle 'ben'den geriye ne

kaldı?". Yasın ilerlemesi ve yas tutanın, kaybedilenin geri gelmeyeceği gerçeğini içselleştirerek, "yaşayan ve dönecek olan öteki" olarak kaybedilenin ruhsal temsillerine yatırdığı enerjiyi geri çekmesi, ayrılık anksiyetesini tekrar şiddetlendirebilir. Yas tutan, öleni "ölümsüzleştirme"le, gerçeği kabullenip "öldürmek" arasında sıkışıp kalmıştır.

Bağlantı nesnelere veya mekânları ölen ve yas tutan için dışsal bir buluşma zemini işlevi görür ve yas tutan için kavuşma yanılsaması sunar. Travmatik kayıplar, yaşantılar, sıklıkla bellek mekânları üzerinden temsil edilirler (Diyarbakır cezaevi, Ulucanlar cezaevi, Madımak Oteli, Taksim vb.) Tutulamamış/ tamamlanamamış yasta, bellek mekânlarına büyük enerji yatırılır, buralar "sıcak bellek mekânları" hâline gelirler. Galatasaray Meydanı, Cumartesi Anneleri için, zorla gözden kaybedilmiş sevdiklerinin, çocuklarının, olmayan mezarlarının yerine geçeni olarak Türkiye'nin en sıcak bellek mekânlarından biridir. Zorla gözden kaybedilenlerin anneleri, Cumartesi Annelerinin, Galatasaray Meydanı'nda tekrar "göze görünmeleri", iyileşmemiz yani toplum olmamız için zorunlu olan toplumsal yas sürecini başlatabileceğimizin en görünür işareti olacaktır.

Kaynaklar

- Freud S. (1917) Yas ve Melankoli, Metapsikoloji içinde. İstanbul, Payel Yayınevi, 2002.*
- Freud S. (1923). Ego ve Id, Metapsikoloji içinde. İstanbul, Payel Yayınevi, 2002.*
- Freud S. (1913) Totem ve Tabu, Dinin Kökenleri içinde, Payel Yayınevi, İstanbul, 2002.*
- Freud S. (1915) On Transience, The Standart Ed. Vol.14, pp. 305-307.*